

AZƏRBAYCAN MİLLİ ELMLƏR AKADEMİYASI
akad. Z.M.BÜNYADOV adına ŞƏRQŞÜNASLIQ İNSTİTUTU

Əlyazması hüququnda

ALİ HASAN OĞLU BEREKET

OSMANLI DÖVRÜ TÜRK POEZİYASI İNGİLİS
ŞƏRQŞÜNASLIĞINDA

5717.01 – Türk xalqları ədəbiyyatı

5718.01 – Dünya ədəbiyyatı (İngilis ədəbiyyatı)

Filologiya üzrə fəlsəfə doktoru elmi dərəcəsi
almaq üçün təqdim edilmiş dissertasiyanın

A V T O R E F E R A T I

BAKI – 2014

Dissertasiya işi Azərbaycan Respublikası Təhsil Nazirliyi Qafqaz Universitetinin “Türk dili və ədəbiyyatı” kafedrasında yerinə yetirilmişdir.

Elmi rəhbər:

Şahin Həmid oğlu Xəlilli
filologiya üzrə elmlər doktoru, professor

Rəsmi opponetlər:

Azadə Musayeva
filologiya üzrə elmlər doktoru, professor

Qorxmaz Quliyev
filologiya üzrə elmlər doktoru, professor

Aparıcı təşkilat:

Bakı Dövlət Universitetinin “Türk xalqları ədəbiyyatı” və “Dünya ədəbiyyatı” kafedraları

Müdafiə 24 sentyabr 2014-cü il saat 14⁰⁰-da Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyası akad. Z.M. Bünyadov adına Şərqsünaslıq İnstitutu nəzdindəki filologiya üzrə fəlsəfə doktoru elmi dərəcəsi almaq üçün təqdim olunmuş dissertasiyaların müdafiəsini keçirən FD 01.151 Dissertasiya Şurasının iclasında keçiriləcəkdir.

Ünvan: AZ-1143, Bakı şəhəri, H. Cavid prospekti 31, VII mərtəbə, AMEA akademik Z.M.Bünyadov adına Şərqsünaslıq İnstitutu.

Dissertasiya işi ilə Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyasının Mərkəzi Elmi Kitabxanasında tanış olmaq mümkündür.

Avtoreferat 30 may 2014-cü il tarixində göndərilmişdir.

FD 01.151 Dissertasiya

Şurasının elmi katibi,

filologiya üzrə fəlsəfə doktoru:

Zenfira Ədhəm qızı Şıxəlilibəyli

Mövzunun aktuallığı. Osmanlı dövrü türk ədəbiyyatının zirvəsində poeziya dayanır. Bir sıra dünya xalqlarının klassik ədəbiyyatlarında olduğu kimi, türklərin də öz milli ədəbiyyatını poeziya yolu ilə yaratdığından söhbət açan XVI əsr ingilis mədəniyyətinin və ədəbiyyatının tanınmış xadimi Ser Filip Sidney (Sir Philip Sidney, 1554-1586) “Poeziyanın müdafiəsi” (“The Defence of Poesy”) adlı elmi əsərində bu məsələni geniş şərh etmişdir. Osmanlı imperiyasının 620 illik tarixi ərzində yaranan çoxsaylı sayda qəzəl, qəsidə və digər şeir növlərində poetik nümunələrin ərəb, fars və digər Şərqi ölkələri xalqlarının ədəbiyyatşünaslığındakı kimi, ingilis və ingilisdilli şərqşünaslıqda da öyrənilməsi ciddi marağa səbəb olmuşdur. Bir sıra tədqiqatçı alimlər Qərbi Avropa kitabxanalarında Osmanlı dövrü şeiri əlyazmalarının müəyyən hissəsinin saxlanıldığı barədə yazmışlar.¹ Bununla bərabər, ingilis dilində aparılan tədqiqatlarda və dərc olunmuş monoqrafik əsərlərdə, elmi məqalələrdə Osmanlı dövrü şeirinin təşəkkülü, inkişaf yolları və digər problemlərin əhatəli və polemik tərcüməsi, elmi materialların Azərbaycan şərqşünaslığında tədqiqata cəlb edilməsi mühüm aktuallıq kəsb edir.

Hər şeydən əvvəl, möhtəşəm güc-qüdrət sahiblərindən biri olan Osmanlı imperiyası dövründə yaranan zəngin mədəni-ədəbi xəzinənin – lirik şeirin şərqşünaslıq elmində, xüsusilə ingilis şərqşünaslığında tədqiqi müəyyən məziyyətləri ilə diqqəti cəlb edir.

Osmanlı dövrü şeirinin Qərb ədəbi dünyasında tərcüməsi və tədqiqi məsələlərinin, əsasən, aşağıdakı meyarlarla ədəbi-elmi mühitin nümayəndələrinə təqdim olunduğunu söyləmək mümkündür.

Əvvəla, nüfuzu və möhtəşəmliyi ilə dünyanın ən qüdrətli dövlətlərindən biri kimi tanınan Osmanlı imperiyasının əldə etdiyi uğurlar sırasında onun məşhur ədəbi simalarının yaradıcılıq nümunələri, heç şübhəsiz ki, diqqətdən yayına bilməzdi. Bir sıra Qərbi Avropa ölkələrində, o cümlədən Böyük Britaniyada mövcud olan “Türk əlyazmaları kataloqu” (“Catalogue of Turkish Manuscripts”) nə qədər azsaylı nüsxələrdə olsa da, belə bir imperiyanın mədəniyyəti, ədəbiyyatı, o cümlədən şeiri Britaniya şərqşünaslarını bu arealı daha diqqətlə öyrənilib araşdırmağa sövq etmişdir.

---

¹Schmidt Jan. Poets and Poetry in mid – 17th century Istanbul: Additions to the “Divan” of Fa’izi by the Copyist Yahya Efendi and others in the John Rylands University Library MS Turkish 81 (Manchester). Arabic and Middle Eastern Literatures, Vol. 3, №2, 2000, p.165

İkincisi, fikrimizcə, Osmanlı imperiyasının müəyyən vaxtlarda, xüsusilə XVI əsrin sonlarında Avropada, o cümlədən İngiltərədə hakim dairələrin təşviqi və göstərişi ilə dramaturqların Osmanlı obrazını teatr səhnəsinə gətirməsinə rəvac vermişdir. Bu cəhətdən, yalnız ingilis Renessans ədəbiyyatı dövründə yazılan və səhnələşdirilən təxminən 600 dram əsərindən 55-nin türk hökmdarlarından bəhs etməsi Osmanlının kim olduğunu söyləmək və onun apardığı müharibəyə cavab vermək üçün aydın təsəvvürə malik olmağa xidmət etmişdir.

Üçüncüsü, Osmanlı dövrü şeirini Qərb dünyasına tanımaq, xüsusilə ingilis Renessansı dövründə türklərin ədəbiyyatı olmaması mühakiməsinə qarşı Qərbi Avropanın, eləcə də, İngiltərənin mütərəqqi fikirli adamlarının, o cümlədən Ser Filip Sidneyin “Şeirin müdafiəsi” adlı əsərində türklərin möhtəşəm şeirlə öz ədəbiyyatını yaratdığını söyləməsi, təbii ki, türklərdə söz sənətinin nə qədər mühüm rol oynadığını təsdiq edir. Avropada türklərin poeziya ədəbiyyatının təlqin edildiyi XVII yüzillikdə, xüsusilə fransız şərqsünası Antoni Qallandın (Antoine Galland, 1646-1715) 1688-ci ildə çapdan çıxan “Della Litteratura de Turchi” (türk ədəbiyyatı) toplusuna osmanlı şairlərini də daxil etməsi və türk xalqının şairliyini təsdiqləməsi təsadüfi deyildir ².

Beləliklə, Osmanlı şeirinin ingilis şərqsünaslığında öyrənilməsi, bu barədə müsbət və mənfi fikirlərin söylənilməsi və Azərbaycan şərqsünaslığında elmi araşdırmanın aparılması mövzunun aktuallığını bir daha təsdiq edir. Osmanlı dövrü şeirinin təşəkkülü və onun sonrakı inkişafı ilə daha çox diqqəti cəlb edən məsələ onun ingilis dilinə tərcüməsi, yaradıcılarının, eləcə də, həmin dövrdə söz sənətinin səciyyəvi xüsusiyyətlərinin düzgün dəyərləndirilməsidir.

Tədqiqatın obyektı. Tədqiqat işinin əsas obyektini şotland əsilli ingilis alimi Elyas Gibbin “Osmanlı şeirinin tarixi” adlı 6 cildlik araşdırması və ingilis ədəbiyyatşünası Uolter C.Əndrusun “Osmanlı şeirinə giriş” və digər elmi əsərlər təşkil edir. Bundan başqa, görkəmli ingilis sənətkarları Vilyam Şekspirin faciələri, Corc Qordon Bayronun “Şərq poemaları”da tədqiqata cəlb olunmuşdur. Şərqsünas Edvard Qrənvil Braunun elmi əsərləri də o qəbildəndir.

Tədqiqatın məqsəd və vəzifələri. Osmanlı dövrü poeziyasının ingilis şərqsünaslığında öyrənilib tədqiq olunmasının tarixi köklərini və istiqamətlərini müəyyənləşdirmək, ingilis və ingilisdilli şərqsünasların monoqrafik araşdırma və nəşrlərinin elmi təhlilini, araşdırıcılarının

---

² D’istria Dora. Osmanlılarda şiir. Türkcesi: Semay Taneri. İstanbul: Mayıs 1982, s. 7-8

mühakimələri ilə polemik münasibəti ifadə etmək dissertasiyanın qarşıya qoyulan əsas məqsədini təşkil edir. Dünyaşöhrətli fransız yazıçısı Viktor Marie Hüqo (1802-1885) özünün məşhur “Les Orientales” (şərqlilər) (1829) adlı əsərinin ön sözündə belə bir mühakiməni cəsarətlə söyləmişdir ki, 72 il 110 gün Fransanın kralı olan “XIV Luisin dövründə (1643-1715) biz ellinist (yunanşünas), indi isə şərqsünas (orientalist) olmuşuq³. Bu cəhətdən, təkcə fransız və alman deyil, eləcə də ingilis şərqsünaslığı arealında Osmanlı dövrü şeirinin öyrənilməsi və tədqiqi mühüm əhəmiyyətə malikdir. Ona görə də, dissertasiya işində aşağıdakı elmi vəzifələrin həyata keçirilməsini məqsədəuyğun hesab edirik:

- dünya şərqsünaslıq ədəbiyyatının yaranmasının zəruri tarixi köklərinin, onların əsas məqsəd və şərtlərinin araşdırılıb müəyyənləşdirilməsi;
- ingilis və ingilisdilli şərqsünaslıqda Osmanlı (türk) poeziyasının öyrənilməsinin səbəblərinin və ideya-estetik dəyərlərinin əsas məğzinin açılıb göstərilməsi;
- Şərqsünaslardan Edvard Qrənvil Braun (Edward Granville Browne), Elyas Con Uilkinson Gibb (Elias John Wilkinson Gibb), Uolter C.Əndrusun (Walter G.Andrews) araşdırmalarının ideya-məzmun baxımından elmi təhlilinin və şərhinin verilməsi;
- Azərbaycan klassik poeziyasının görkəmli nümayəndələri Nizami Gəncəvi (1141-1209), Qazi Bürhanəddin (1345-1398), İmadəddin Nəsimi (1369-1417) və Məhəmməd Füzulinin (1494-1556) yaradıcılığının, bədii təcəssümünün, səciyyəvi xüsusiyyətlərinin Osmanlı dövrü şeirinə gətirdiyi yeniliklərin müəyyənləşdirilməsi.

Mövzunun işlənmə dərəcəsi. İndiyə qədər Osmanlı dövrü şeiri və onun ingilis şərqsünaslığında öyrənilməsi haqqında müəyyən fikirlər söylənmiş, araşdırmalar aparılmışdır. Bu cəhətdən Azərbaycan elmi tarixində tanınmış şərqsünas alim Şahin Mustafayevin “Səlcuqilərdən osmanlılara”⁴ adlı monoqrafiyası önəmlidir. Monoqrafiyada XI-XV yüzilliklərdə Anadolunun türk mühitində etno-siyasi proseslərin öyrənilməsi ilə bağlı dəyərli fikirləri diqqəti cəlb edir.

Muhammet Mustafa Gülün “İngilis mənbələrində XVI əsr türkdilli ədəbiyyat” adlı dissertasiya işi⁵, əsasən, ingilisdilli qaynaqlarda orta əsr Azərbaycan poeziyası ilə bağlı materialların tədqiqinə həsr olunmuşdur.

---

³ Hugo. Ed. P.Albouy. Preface to “Les Orientales” (1829). Paris: 1964, vol. 1, p. 580

⁴ Mustafayev Şahin. Səlcuqilərdən osmanlılara XI-XV yüzilliklərdə Anadolunun türk mühitində etno-siyasi proseslər. Bakı: 2010, s. 332

⁵ M. Mustafa Gül. İngilis mənbələrində XVI əsr türkdilli ədəbiyyat. Fil.elm.üzrə fəl.dok. ... dis. avtoref., Bakı: 2010, s. 26

Dissertasiya işində Osmanlı dövrü şeirinin klassikləri, o cümlədən Azərbaycanın görkəmli şairlərindən Qazi Bürhanəddin, İmadəddin Nəsimi və Məhəmməd Füzulinin poetik irsini yüksək dəyərləndirən E.C.V.Gibbin “Osmanlı şeirinin tarixi” adlı monumental tədqiqat əsərinin də əsas tədqiqat obyektini kimi götürülməsi təsadüfi deyildir. Göstərmək lazımdır ki, Azərbaycan ədəbiyyatşünaslığı, o cümlədən ingilis şərqşünaslığında həmin klassiklərin yaradıcılığına həsr edilmiş bir sıra tədqiqat əsərlərində də bu problem diqqət mərkəzində olmuşdur.⁶

Türk alimi Süleyman Derinin “İngilis orientalizmi və təsəvvüf”⁷ adlı monoqrafik araşdırmasında da Osmanlı dövrü şeirinin ingilis mənbələrində öyrənilməsi məsələlərinə toxunulmuşdur.

Tədqiqat işinin elmi yeniliyi. İlk monoqrafik araşdırma sayıla bilən “Osmanlı dövrü poeziyası ingilis şərqşünaslığında” adlı tədqiqat işində isə Şərq (türk) və Qərb (Böyük Britaniya) ədəbi, poetik və fəlsəfi dəyərləri çərçivəsində Osmanlı dövrü şeiri öyrənilib tədqiq edilir və onun Azərbaycan elmi-ədəbi arealında, xüsusilə aktual və əhəmiyyətli bir məsələ olduğu ön plana çəkilir. Tədqiqata cəlb edilmiş mənbə və materiallarda irəli sürülən mühakimə və məsələlərin elmi təhlili, şərh verilmiş, Osmanlı dövründə yaranan şeirin səciyyəvi xüsusiyyətləri haqqında müxtəlif mühakimələrə iddiaçının mövqeyi açıqlanmışdır.

Dissertasiya işində ilk dəfə olaraq Osmanlı dövrü şeirinin ingilis şərqşünaslığında öyrənilməsi problemi tipoloji paralellər əsasında tədqiqata cəlb olunmuşdur. Qərbi Avropada, o cümlədən ingilis şərqşünaslığında həmin dövrün poeziyasının spesifik cəhətləri araşdırılıb, ümumi qayəsi, ümumbəşəri mündəricəsi təhlil olunmuş, onun ideya-estetik dəyərləri barəsində polemik mühakimələrin şərh verilmişdir.

Tədqiqat işinin metodoloji əsası. Tədqiqat işində son dövrün nəzəri-estetik konsepsiyalarına müraciət olunmuş, Azərbaycan-türk-ingilis ədəbiyyatşünaslığının tədqiq və təhlil prinsiplərinə, tarixi-müqayisəli tədqiqat və qarşılaşdırma, eləcə də çağdaş tarixi müqayisəli-təhlil

---

⁶ Ə. Ağayev. Nizami və dünya ədəbiyyatı (Azərnəşr, 1964); V. Arzumanlı. Nizami Gəncəvinin dünya şöhrəti (Elm, 1997); L. Əliyeva. Füzuli və ingilis şərqşünaslığı (Ozan, 1997); İ. Həsəni. Nizami yaradıcılığı ingilisdilli ədəbiyyatşünaslıqda. Avtoreferat, 1984; Ş. Xəlilli. Azərbaycan-İngilis ədəbi əlaqələri (folklor materialları əsasında). AMEA nəşriyyat Poliqrafiya birliyi, 2002; R. Qayıbova. Azərbaycan ədəbiyyatı ingilis alimlərinin əsərlərində (XI-XVI əsrlər) Bakı: 1949; F. Quliyeva. Nizami Gəncəvinin Leyli və Məcnun poeması ingilis ədəbi- bədii mühitində. Avtoreferat, Bakı: 2003; Z. Ağayev. Azərbaycan mövzusu və ədəbiyyatı Amerika Birləşmiş Ştatlarında. Bakı: 1995.

⁷ Derin Süleyman. İngiliz Oryantalizmi və Tasavvuf. İstanbul: Küre yayınları, 2006, s. 320

metodlarına müraciət edilmişdir.

Dissertasiyada XX yüzilliyin və müasir dövrün ədəbiyyatşünaslığının və şərqşünaslığının elmi təcrübəsi əsas baza kimi götürülmüşdür.

Tədqiqatın nəzəri və təcrübi əhəmiyyəti. Tədqiqat işində Osmanlı dövrü şeiri ilə bağlı gündəmə gətirilən, təhlil və şərh edilən problemlər, elmi yenilik və nəticələr həm nəzəri, həm də təcrübi əhəmiyyəti ilə diqqəti cəlb edir. Dissertasiyadan Osmanlı dövrü mədəniyyəti və ədəbiyyatına dair araşdırmaların aparılmasında istifadə edilə bilər. Araşdırma həmin dövrün poeziyasının ingilis şərqşünaslığında öyrənilməsinə həsr olunduğundan əhatəli və geniş bir mövzudan söhbət açır. Bu baxımdan, onun bir çox şaxələrinin, o cümlədən Osmanlı qadın şairlərinin, Osmanlı hökmdar şairlərinin yaradıcılığının ingilis şərqşünaslığında öyrənilməsinə, Osmanlı dövrü şeirinin ingilis dilinə tərcüməsi probleminə dair tədqiqat işlərinin aparılmasına, eləcə də, istinadlara və ondan bəhrələnməyə zəmin yarada bilər. Bunu, əlbəttə, hər şeydən öncə, tədqiqat işinin əsas elmi dəyəri hesab etmək olar.

Tədqiqat işinin materialları Osmanlı dövrü şeir tarixinin yazılmasında, xüsusilə Osmanlı şeiri ingilis mənbələrində, yaxud şərqşünaslığında kimi dərs vəsaitlərinin hazırlanıb, tələbələrin istifadəsinə verilməsində də mənbə rolunu oynaya bilər. Bu işin təcrübi əhəmiyyətini əsaslandırır.

Tədqiqat işinin aprobeiası. Tədqiqatın mövzusu 28 dekabr 2007-ci ildə Qafqaz Universitetinin Elmi Şurasında, 3 iyun 2009-cu ildə Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyası Şərqşünaslıq üzrə Problem Şurasının qərarı ilə təsdiq olunmuş, iş Qafqaz Universitetinin “Türk dili və ədəbiyyatı” kafedrasında yerinə yetirilmişdir.

Dissertasiya işinin əsas məzmunu ilə bağlı məsələlər və nəticələr iddiaçının ayrı-ayrı elmi jurnallarda dərc etdiyi məqalələrdə təqdim olunmuşdur. İddiaçı tədqiqat işinin materiallarını işlədiyi Qafqaz Universitetinin pedaqoji fakültəsinin İngilis dili və ədəbiyyatı şöbəsində tədris təcrübəsində tətbiq etmiş, eləcə də tədrisin bakalavr pilləsində təhsil alan ingilis dili və ədəbiyyatı ixtisasına yiyələnən yuxarı kurs tələbələrinin öyrəndiyi “Böyük Britaniya və ABŞ ədəbiyyatı” fənni üzrə Şərq (türk) poeziyasının ingilis şərqşünaslığında araşdırılıb öyrənilməsində istifadə olunmuşdur. Tədqiqat işinin əsas müddəaları və nəticələri Beynəlxalq konfranslarda, Respublika konfranslarında, “Türk xalqları ədəbiyyatı Beynəlxalq uşaq ədəbiyyatı konqresi”ndə (Bakı, Qafqaz Universiteti, oktyabr, 2008), “Doktorantların və gənc tədqiqatçıların XV Respublika elmi konfransı”nda (Bakı, Qafqaz Universiteti, may, 2010), “Doktorantların və gənc tədqiqatçıların XIV Respublika elmi konfransı”nda

(Azərbaycan Dillər Universiteti, dekabr, 2010), “II Beynəlxalq gənc tədqiqatçılar konfransı”nda (Bakı, Qafqaz Universiteti, aprel, 2012) Azərbaycan xalqının Ümummilli Lideri Heydər Əliyevin anadan olmasının 90 illiyinə həsr edilmiş gənc tədqiqatçıların I Beynəlxalq elmi konfransında (25-26 aprel 2013-cü il), Azərbaycan Şərqsünaslıq elminin inkişaf yolları. Akademik Vasim Məmmədəliyevin anadan olmasının 70 illiyinə həsr olunmuş Beynəlxalq Elmi Konfransda (Bakı, 27-28 iyun 2013-cü il) elmi ictimaiyyətin nəzər-diqqətinə çatdırılmışdır.

Dissertasiyanın quruluşu. Elmi-tədqiqat işi giriş, üç fəsil, nəticə və istifadə edilmiş ədəbiyyat siyahısından ibarətdir.

TƏDQIQAT İŞİNİN ƏSAS MƏZMUNU

Dissertasiyanın "**Giriş**" hissəsində mövzunun aktuallığı, predmetin öyrənilməsinin əhəmiyyəti, tədqiqat işinin məqsəd və vəzifələri, mövzunun işlənmə dərəcəsi, elmi yeniliyi, metodoloji əsası, nəzəri və təcrübi əhəmiyyəti, aprobasiyası və işin ayrı-ayrı fəsillərində müzakirə və təhlil edilən bir sıra məsələlər Şərq (Türk) və Qərb (ingilis) əlaqələri müstəvisində açılırlar.

Tədqiqat işinin I fəslı "**İngilis Renessans dövrü ədəbiyyatında türk mövzusu**" adlanır və iki yarım fəslə bölünmüşdür. Birinci yarım fəsilə "**İngilis dramaturgiyasında Osmanlı obrazı**" haqqında elmi təhlil və şərhlər təqdim edilmişdir.

Tədqiqatçı alim Samuel Çyu yazırdı: "... onların (Osmanlıların – A.B.) həddən çox zəif uğurlarının böyüklüyü ... adlarının xofu ... hətta indi də Qərbin kral və şahzadələrini məcbur edir ki, ... türklərin uğurlarla dolu güc-qüdrətinin qorxusundan zağ-zağ əsib titrəsin".⁸

Bir sıra tarixi xronikalarda 1617-ci ilin oktyabrında türk hərbi donanmasının gəmisinin Temza çayının mənsəbində ələ keçirilməsi qeyd olunur. Osmanlıların İngiltərənin astanasına qədəm basdığı günlərdə bu qorxu və xofun nə qədər böyük olduğunu təsvir edən Samuel Çyunun yuxarıda qeyd olunan mühakimənin yazılmasından 20 il sonra ingilislərin böyük narahatlıqlarını söyləməsi təsadüfi deyildir.

Xristian dünyasında, o cümlədən İngiltərədə yaranan bu kimi qorxu, vahimə və narahatlıq belə bir qüdrətli "müsəlman düşmən"ə - Osmanlılara qarşı kin-küdurət hissini alovlandırmış, "zəbt edilmiş bütün xristian ərazilərinin azad edilməsi" üçün bir sıra planların hazırlanmasına təkən

---

⁸ Chew Samuel C. The Crescent and the Rose: Islam and England during the Renaissance. New York: Oxford University Press, 1937, p. 133

vermişdir. Təbii ki, hazırlanmış planlarda və bütün növ yazılarda, o cümlədən dramaturji əsərlərdə bədnam, qorxunc Osmanlı türk obrazlarının yaradılması da əsas hədəflərdən biri olmuşdur. “Türk qəddarlığı”nın bədii, dramaturji təcəssümünü özündə ehtiva edən çoxsaylı pyeslər sırasında Vilyam Şekspirin (William Shakespeare, 1564-1616) “Otello”, Xristofor Marlonun (Christopher Marlowe, 1564-1593) “Əmir Teymur” (I və II hissələr), eləcə də, “Malta yəhudisi”, Corc Pilin (George Poele, 1556-1596) “Alsazar döyüşü”, “Süleyman və Persiya”, Robert Qrinin (Robert Greene, 1558-1592) “Araqon kralı, Alfonsus”, “Səlim”, “Orlanda Furioso”, “Kapitan Tomas Stukeleyn həyat və ölümünün məşhur tarixi”, Tomas Dekkerin (Thomas Dekker, 1572-1632) “Şəhvətlin hökmrənliyi” Tomas Heyvudun “Qərbin qəzəbli sarışın qızı” (I hissə), Tomas Qoffenin (Thomas Goffe, 1591-1629) “Cəsur Türk, yaxud II Bəyazid”, “Qəzəbli Türk”, Con Fletçer (John Fletcher, 1579-1625) və Filip Məssincerin (Philip Massinger, 1583-1640) “Malta cəngavəri”, “Reneqado”, Tomas Midltonun (Thomas Middleton, 1580-1627) və Uilyam Roulinin (William Rowley, 1585-1626) “Şəhvətlə itirilən hər şey”, Robert Dabornenin (Robert Daborne, 1580-1628) “Türklüyü qəbul edən xristian” pyesləri müəyyən cəhətləri ilə seçilir.

Osmanlı imperiyası və onun sərkərdələri haqqında yazılan və səhnələşdirilən 55 pyesin məzmun və ideya-bədii xüsusiyyətləri, hadisələrin zaman və məkanı, türk obrazlarının canlı dramatik ifadəsi haqqında Luis Vann (Louis Wann) tənqidi qeydlərində yazırdı: “Dövrün (I Yelizaveta dövrünün – A.B.) məşhur dramaturqları arasında bu minvalla geniş şəkildə yayılmış zəmanənin pyesləri ilə biz bütövlükdə belə bir nəticəyə gəlirik ki, Şərq mövzusunda yazılmış pyeslər hər hansı bir müəllifin, yaxud bir qrup müəllifin təxəyyülü, fantaziyası hesabına yazılmamışdır. Bu yelizavetaçıların həmin mövzuya marağının belə nəzərə çarpan dərəcədə çox olması ilə bağlı olmuşdur ki, aparıcı dramaturqların əksəriyyətini Şərq hadisələrindən bəhs edən ən azı bir pyes yazmağa həvəsləndirmişdir”.⁹

İstər-istəməz ortaya belə bir sual çıxır: Məgər türk Qərbi Avropanın qəddar düşməni idi? Xeyr, bu, əsla belə olmamışdır. Dünyanın Qərb ölkələrinə münasibətdə digər islam xalqları, eləcə də, yunan, Roma (latın), qot (german) və anqlo-saksonlar (german) vikinqlərlə müqayisədə türklərin ən böyük düşməni kimi təqdim edilməsi, sözün həqiqi mənasında, ədalətli səslənmir. Amma, nədənsə, bir çox Qərb alimləri, eləcə də, yazarları türkləri Qərb ölkələri xalqları, o cümlədən ingilislər üçün qorxunc düşmən

---

⁹ Wann Louis. The Oriental in Elizabethan Drama-"Modern Philology". 12.7.1915, p. 447

obrazı kimi təqdim etməyə çalışmışlar. Məsələn, Səmuəl Klaggett Çyu (Samuel Glagget Chew) özünün “Aypara və Qızılgül: Renessans dövründə İslam və İngiltərə” (“The Crescent and the Rose: Islam and England during the Renaissance”) adlı əsərində¹⁰ İngiltərədə türk ekspansiyasından (imperialist dövlətlərin yeni torpaq, müstəmləkə və bazarlar əldə etmək məqsədilə öz siyasi və iqtisadi nüfuzunu başqa ölkələrə yaymaq üçün yeritdikləri təcavüzkar siyasətdən - A.B.) çox böyük qorxu hissi və təşviş keçirdiyini qələmə almışdır.

Osmanlı imperiyasının Qərbi Avropa ölkələrinə hərbi müdaxiləsi və hücumları, heç şübhəsiz ki, Britaniyada siyasət, hərbi adamlarının, eləcə də, adi insanların belə “türk”, yaxud “osmanlı” (“Ottoman”) haqqında əhatəli bilgi və təsəvvürlərin əldə edilməsinə maraqlı oymuşdur. Ölkənin ictimai-siyasi həyatında başlıca rolunu oynayan mədəniyyət və ədəbiyyat adamlarının üzərinə nə dərəcədə məsuliyyət və gərgin iş düşdüyünü anlamaq üçün həmin dövrdə yazılmış dram əsərlərinin həm sayına, həm də mövzu və mündəricəsinə nəzər salmağa ehtiyac duyduq. Yalnız onu qeyd etmək istədik ki, ingilis Renessansı dövründə Britaniya, o cümlədən ingilis dramaturqlarının 1360-cı ildən 1603-cü ilə qədər hakimiyyətə gələn Osmanlı sultanlarından – I Murad, III Murad, I Bəyazid, II Bəyazid, II Mehmet, I Səlim, I Süleyman və Mustafa haqqında yazdıqları pyeslərində türk sultanlarının obrazında “dəhşət”, “ehtiras”, “satqınlıq” kimi qorxunc keyfiyyətlər əks olunmuşdur. Elə isə nə üçün ingilis dramaturqları Osmanlı sultanlarına xas olmayan, insanlıq üçün dəhşətli, qorxunc adamlar kimi təsvir və təqdim edilən obrazları yaratdılar? Onların ingilis tamaşaçısına nə kimi təsiri ola bilərdi? Təbii ki, Britaniya hakim dairələrinin, xüsusilə İngiltərə kraliçası I Yelizavetanın təxminən 45 illik hakimiyyəti dövründə (1568-1603) bu kimi “Osmanlı pyesləri”nin yazılması mövcud ictimai-siyasi həyatın zərurətindən yaranmışdır. Bu kimi pyeslərin tamaşasından ala biləcəyi təəssüratla ingilislərin Osmanlı imperiyasına qarşı mübarizədə möhkəm dayağa çevrilməsi mümkün idi.

İngilis dramaturqlarında türk mövzusunə hədsiz marağın yaranması, təbii ki, ictimai-siyasi vəziyyətlə, xüsusilə Osmanlı türkcəsinin bütün Avropada tutduğu mövqeyi ilə əlaqədardır. XV və XVIII yüzilliklər arasında türklər Avropada xristian monarxlarına vahimənin xofunu nümayiş etdirmişdilər. Onlar “yeni dünyada ilk arası kəsilməyən müstəmləkələrini yaradanda xristian monarxları da bu vaxt “Osmanlı türklərinin onları öz evlərində müstəmləkəsi altına almaq hədəsinə tuş

---

¹⁰ Chew Samuel C. The Crescent and the Rose: Islam and England during the Renaissance. New York: Oxford University Press, 1937, p. 583

gəlmişdilər.”¹¹

Osmanlı imperiyası dövründə türklər haqqında müəyyən təsəvvürün yaradılmasında, sözsüz ki, qeyd etdiyimiz pyeslərin əlahiddə rolu olmuşdur. Onu da qeyd etmək istərdik ki, həmin pyeslərdə türk obrazlarının bədii portreti canlandırılmış, eləcə də, Osmanlı dövlətinin iqtisadi, hərbi qüdrəti haqqında müəyyən təsəvvürlər və real tarixi hadisələr bədii dramatik ifadəsini tapmışdır. Bütün bunlardan belə bir nəticəyə gəlmək olar ki, Osmanlı sultanlarının ingilis dramalarında obrazlarının yaradılması, dövrün tarixi-siyasi diktəsi ilə əlaqədardır. Bu isə ingilis krallığının bilavasitə ədəbiyyata göstərdiyi təsirlə bağlı olmuşdur.

"Vilyam Şekspirin Osmanlı dünyasına baxışı" adlı ikinci yarımfəslədə qeyd edilir ki, ingilis Renessans dövrünün dünyaşöhrətli dramaturqu və şairi Vilyam Şekspir pyesləri sırasında ən çox tamaşaya qoyulan, müzakirə obyektinə çevrilən məşhur "Otello" faciəsidir. Vilyam Şekspir bütöv adı "Venesiyalı mavr Otello" ("The Moor of Venice Othello") kimi təqdim etdiyi pyesini 1602-1604-cü illərdə yazmış və bu əsər I Ceymsin İngiltərə və Şotlandiya krallığına sahib olduğu zamanlarda Uaytholda tamaşaya qoyulmuşdur.

Keçmiş həqiqətlər üzərində qurulan "Otello" faciəsi tarixi pyes kimi dəyərləndirilməsə də, dramaturqun yaradıcı təxəyyülü və fantaziyası oxucuya çox faktları aydınlaşdırır. Danılmaz faktdır ki, Kipr "Otello" pyesinin faciəvi məkanının bir səhnəsi kimi təqdim edilmişdir. Unutmaq olmaz ki, Kipr bir zamanlar Venesiyanın himayədarlığı altında olsa da, üç əsrdən çox müddət ərzində osmanlılar tərəfindən idarə olunmuşdur. Bu bölgədə ispanlar qədər venesiyalıların maraqlarına qarşı bir qorxu, qarşıdurma mövqeyi müşahidə olunmuşdur. İngilis yazıçısı və tənqidçisi Piter Akroyd qeyd edir ki, "hətta kral Ceyms (15 mart 1604-cü il tarixində İngiltərə və Şotlandiyanın kral taxt-tacına sahib olmuşdur – A.B.) bu mövzuda şeir yazmışdır.”¹²

Beləliklə, Vilyam Şekspirin yaşadığı dövrün ahənginə və müasir günlərinə həsr etdiyi "Otello" faciəsinin, sözün həqiqi mənasında, onun yaşadığı günlərin nəbzini tutan klassik sənət nümunəsi olduğunu söyləmək olar. Başqa sözlə, "Otello" faciəsi ilə dramaturq yaşadığı dövrün ictimai-siyasi hadisələrinə güzgü tutan real və tarixi hadisələr haqqında oxucuda və tamaşaçıda müəyyən təsəvvür yaratmışdır.

Vilyam Şekspirin Otello konsepsiyasına gəlinə Piter Akroyd haqlı

---

¹¹ Vitkus Daniel J. Introduction. Three Turk Plays from Early Modern England. New-York: Columbia UP, 2000, p.53

¹² Ackroyd Peter. Shakespeare. The Biography. London: Vintage Books, 2006, p. 403

olaraq onu da göstərir ki, Otellonun afrikan, yaxud Qərbi hind mənşəli olduğunu hesab etmək düzgün deyildir; o elə mavr mənşəlidir, zeytun rəngində dərisi var, teatr təcəssümü və simvolikasına görə, Şekspir onun “qara” rəngli portretini çəkmişdir.¹³

Bu da bir həqiqətdir ki, Vilyam Şekspirin Maqbeti, Kral Liri kimi Otello da kral taxt-tacının sahibi olmamışdır. Dramaturqun hadisələrin zamanı və məkanı daha çox İtaliya ilə bağlı olan digər pyeslərindən fərqli olaraq, “Otello” faciəsidir. Əsasən, Venesiya və Türkiyə arasında baş verən qarşıdurmanın dramaturji siyasi-bədii mənzərəsi təsvir edilir. Lakin, nədənsə, tədqiqatçı Pamela Mason qeyd etdiyimiz iki ölkə arasında mübarizəni “xristianlarla kafirlər (müsəlmanlar – türklər – A.B.) arasında münaqişə” kimi dəyərləndirmişdir.¹⁴

Belə bir tarixi faktı xatırladaq ki, Osmanlı türkləri 1570-ci ildə Kiprə daxil olub, bir ilə adanı fəth etmişlər.

Təxminən, 1596-1597-ci illərdə yazıldığı qeyd olunan “Venesiya taciri”ndə də (bu pyes ilk dəfə 1597-ci ildə tamaşaya qoyulmuşdur –A.B.) Vilyam Şekspirin Osmanlı imperiyasına dair, az olsa da, fikir və mülahizələrinə rast gəlmək mümkündür. Vilyam Şekspir pyesini qələmə aldığı dövrdə artıq sənət uğurları ilə tamaşaçıların alqışını qazanan məşhur dramaturq idi. Əslində, o, pyesini Venesiyalı Cianetto və Belmontlu Ledinin qısa italyan hekayəti üzərində qurmuşdur. Bu hekayə ingilis dilinə “İdiot” adı ilə tərcümə edilmiş hekayələr toplusuna daxil edilmişdi.

Dissertasiyanın II fəslı **"Osmanlı dövrü şeiri ingilis şərqşünashğında"** adlandırılmışdır. Üç bölmədən ibarət olan bu fəslin birinci yarım fəslı **"Türk şeirinin tarixi və inkişafı mərhələləri ingilis elmi-nəzəri fikrində"** adlanır .

Filip Sidney Türkiyədə poeziyanın yaranması və inkişafı yoluna nəzər adı verilmişdir ki: “...qaranlığa bürünmüş Türkiyə öz qanunlarını və allahlarını yaratmışdır, onun yazıçısı yox, yalnız şairləri olmuşdur”¹⁵

Osmanlı imperiyasının ideologiyasında poeziya, sənət və əxlaqi-mənəvi ideyaları, münasibətləri özündə ehtiva edən qrup, yaxud cəmiyyət haqqında ingilis tədqiqatçı alimlərindən Osmanlı türk ədəbiyyatı üzrə professor Uolter C.Əndrus və İren Markoffun müştərək yazdıqları

---

¹³ Yenə orada, s. 403

¹⁴ Khalilli Shahin. Oriental References in the English Historic Plays. – Magill Serap and Khalilli Shahin. Shakespeare’s English Historic Plays. Baku: Qafqaz University Press, 2009, p. 220

¹⁵ Sanders Andrew. –The Short Oxford History of English Literature. Second Edition. London: Oxford Univ.Press 1999, p. 107

monoqrafiya¹⁶ müəyyən məziyyətləri ilə diqqəti cəlb edir. Müəlliflərin haqlı olaraq Osmanlı dövrü mədəniyyəti və ədəbiyyatının öyrənilməsində aşağıdakı elementləri, xüsusilə ona xas ideologiyanın perspektivlərini nəzərə alması və onlara üstünlük verməsi heç də təəccüb doğurmur. Onların fikrincə, “Osmanlı imperiyasının yüksək mədəni sənətini, “divan poeziyası” adlanan, ələlxüsus mədəni və sosial elitaya məxsus olan ən problemlı məsələlərdən biri onun təşəkkül tapdığı cəmiyyətə münasibəti təşkil edir.

Ədəbiyyatşünaslığın nəzəri düşüncəsində Osmanlı dövrü şeirinin XIX yüzillik ərzində (xüsusilə XIX yüzilin ortalarında) “fars əbasını”, yaxud formasını dəyişdirərək “qərb əbasını”, yaxud formasını qəbul etdiyi göstərilir. Bu müddəa və iddialar, təbii ki, müəyyən dərəcədə haqlı hesab oluna bilər. Lakin əsas bir məqamı unutmaq olmaz: Osmanlı dövrü dünyanın Şərq, eləcə də, Qərb formalarını tam şəkildə özündən kənarlaşdırmamış, əksinə, həmin ölkələrin ədəbiyyatı kontekstində öz yeni tipini yaratmışdır.

Beləliklə, ingilis ədəbi tənqidinin Osmanlı dövrü şeiri haqqında tənqidi esse və monoqrafik nəşrlərdə ifadəsini tapan fikir və mühakimələr, əsasən, arxiv və ölkə tarixi ilə bağlı sənədlər, təzkirələr və tərcümələr üzərində əsaslandırılmışdır. Qeyd etdiyimiz və yuxarıda şərhini verdiyimiz mühakimə və təhlillərin ümumi ahəngi Osmanlı dövrü tarixi haqqında Qərb oxucusunun müəyyən qədər məlumatlandırıldığı, xüsusilə E.C.V.Gibb araşdırmasının isə Qərb Universitetinin Şərqsünaslıq bölmələrində mükəmməl dərs vəsaiti kimi istifadə olunduğu fikrini üzə çıxarır.

II fəslin II yarımfəslı **"Elyas Con Vilkinson Gibbin Osmanlı dövrü şeiri araşdırmasının elmi-nəzəri müddəaları"** adlanan hissəsində Elyas Con Vilkinson Gibbin altı cildlik “Osmanlı dövrü şeirinin tarixi” adlı monumental tədqiqat əsərində bu dövrün poeziyasının, demək olar ki, bütün mərhələlərinin tarixi və ədəbi örnəkləri haqqında əhatəli təhlil və şərhlər verilmişdir.

“Osmanlı dövrü şeirinin tarixi” adlı araşdırmanın 1-ci kitabının 1-ci fəslı “Osmanlı şeirinin yaranışı, səciyyəsi və əhatə dairəsi” adı ilə təqdim edilmişdir. “Ədəbiyyat tarixi altı yüz il əvvəl başlanan Osmanlı türkləri arasında şeirin yüksəlişi və inkişafı” haqqında ingilis və ingilisdilli oxucusuna müəyyən elmi, tənqidi mətn və mühakimələrini təqdim edən E.C.V.Gibb bir növ yüzilliklər boyu yaranan, daha çox diqqəti çəkən mətləblərə toxunmuşdur. Əlbəttə, tədqiqatçı alimin qarşısında açılan bu uzun yolda istər-istəməz məziyyətləri ilə diqqəti cəlb edən təfərrüatlı təhlil

---

¹⁶ Andrews Walter G. and Markoff Irene. Poetry, the Arts and Group Ethos in the ideology of the Ottoman Empire. Edebiyat, 1987, pp. 28-48

və şərhlər içində sual doğuran məsələlər də az deyildir. Tədqiqat işimizdə bu kimi məsələlər haqqında açıqlamalarımızı və arqumentlərimizi söyləməyə cəhd göstərmişik.

Əvvəla, E.C.V.Gibbin türkün kimliyi haqqında mühakiməsində bir həqiqət vardır. O yazırdı: “Onun (türkün – A.B.) cəsarəti, mərdliyi haqqında danışmağa ehtiyac yoxdur: bütün dünya bilir ki, yaranışından bu günə kimi hər bir əsl türk üçün cəsarət, mərdlik doğum haqqıdır”¹⁸.

Osmanlı dövrü şeirini 2 böyük bölümdə təqdim edən E.C.V.Gibb yazır ki, “biz onu Qədim, yaxud Asiya məktəbi (the Old or Asiatic School), yeni və ya Avropa məktəbi adlandıra bilərik”¹⁹.

Osmanlı şeirinin qədim, yaxud Asiya məktəbinin beş yüzil yarımliq bir mərhələni əhatə etdiyini göstərən müəllif onun uzun zaman içində bir sıra modifikasiyaları özündə ehtiva etdiyinə baxmayaraq, heç vaxt bütövlüyünü itirmədiyini, XIV yüzildə öz formasını və qarşısına qoyduğu məqsədini elə XIX yüzildə də qoruyub saxladığını söyləmişdir.

E.C.V.Gibbin “Türklərin farslardan götürdüyü şeir sisteminin mexanizmi” haqqında mühakiməsinə şübhəli yanaşmaq fikrində deyilik. Eləcə də, tədqiqatçının “türklərin fəlsəfəsinin birbaşa fars və ərəb yazıçılarından mənimsədiyini” söyləməsi heç də türk şairlərinin özünəməxsusluğu və orijinallığının olmadığı demək deyildir. Fikrimizcə, Osmanlı dövrü şeirinin və fəlsəfəsinin sadəcə olaraq fars və ərəb şeirinin, fəlsəfəsinin təqlidçilik metoduna əsaslandığını söyləmək, yalnız və yalnız məsələnin bir tərəfi ola bilər. Hər şeydən əvvəl, onu qeyd etmək istərdik ki, E.C.V.Gibbin türk şairlərinin fəlsəfi sufizmi haqqında təfəsilatlı təhlil və şərhləri, xüsusilə fars dilində yazmaq məcburiyyətində qalan böyük türk şairi Cəlaləddin Ruminin, eləcə də, Azərbaycan şairi Şəmsi Təbrizinin sufi görüşlərinə dair mühakimələri onun müəyyən tələsik tənqidi təqdimatına dair üçüncü müdaxilənin, yaxud tənqidi düzəlişin verilməsinə ehtiyac yaradır.

Göstərməliyə ki, E.C.V.Gibb Osmanlı, ya da Qərbi türk poeziyasının yarandığı zamandan əvvəllərə aid edilən və hamısı Mərkəzi Asiyada yazılan üç mənbəyə müraciət edərək öz mülahizələrini söyləmişdir. Bunlar aşağıdakılardır: Birincisi türkcənin uyğur dialektində Yusif deyilən Boqra xanın şəxsi müşavirinin qələmə aldığı “Qudatqu Bilik” əsəridir. Qədim kitablardan sayılan 2-ci əsər Xoca Əhməd Yəsəvinin “Divani-Hikmət”, yaxud “Fəlsəfi şeirlər”idir. Üçüncü mənbə müəllifin Buxarada yazdığı “Yusif və Züleyxa” əsəridir.

---

¹⁸ Gibb E.J.W., M.R.A.S. A History of Ottoman Poetry. Vol. I, London: W.C.I., 1958, p. 6

¹⁹ Yenə orada, s. 4

Lakin E.C.V.Gibb qeyd olunan kitablar əsasında türk şeirinə tamamilə müxtəlif prinsiplər üzərində qurulmasına baxmayaraq, onun fars poeziyası ilə ümumi oxşarlığı olduğunu göstərmişdir. O yazırdı: "...türklərlə farslar zaman-zaman bir-birilə yaxın olmuşlar, daha doğrusu, ümumi inancları ilə daha da yaxınlaşmışlar. Belə bir vasitə türklərə fars sistemini (fars şeir sistemini – A.B.) qəbul etməyə yol açmışdır."²⁰

Araşdırmasında 18 şeir formasının təsnifatını təqdim edən E.C.V.Gibb həmin formaların hər birinin ümumi və səciyyəvi xüsusiyyətlərinin təfəssilatlı təhlilini verərək onların hər birinin türk şeirində geniş şəkildə işlədildiyini göstərmişdir. Osmanlı dövründə işlədilən bu şeir formaları sırasında türk şeir formalarının özünəməxsusluğu haqqında aşağıdakı mühakiməyə diqqət yetirək: "Populyar türk balladasının ümumi adı türküdür, bu, "türk nəğməsi"dir – bu, həm də milli xarakterin incə bir rəmzidir. Bütün ölkədə oxunan türkülərin bir-birlərindən çox az fərqlə ayrılan müxtəlif formaları vardır".²¹

Daha sonra araşdırıcı qeyd edir ki, "bir çox qədim türk şeirləri, məsələn, Əlinin "Yusif və Züleyxa"sı və Əhmədi Yəsəvinin "Divani-Hikmət"ində bir çox nümunələr gördüyümüz kimi, bu formada ("türkü" şeir formasında – A.B.) yazılmışdır. Bu isə bizdə belə bir inam hissini gücləndirir ki, türküdə türk xalqlarının fars şeirindən əvvəl, yaratdığı və bu günə gələn çatan bir janrı vardır".²²

Şərqini türkünün ədəbi inkişafının yeniliyi və forması kimi dəyərləndirən E.C.V.Gibbin bu janrın xüsusiyyətlərinə aydınlıq gətirərək Osmanlı şairlərindən Nədim və Vasifin şərqçi yazanlar arasında ən məşhurları olduqlarını söyləməsi elə belə deyildir.

Türk şeirinin başlanğıcı, inkişafı, xüsusilə Osmanlı dövrü haqqında təhlil və şərhlərində E.C.V.Gibb fikrini aşağıdakı kimi yekunlaşdırmışdır: "Nəhayət, türk şairləri öyrəndilər ki, onların əsl vəzifəsi nə fars, nə də firəng (fransız) şeirinin surətini çıxartmaq deyil, türk xalqının mənəvi dünyasını, mücəssəməsini yaratmaqdır; bu vəzifəni doğru-dürüst yerinə yetirmək üçün şair əcnəbi yazarların divan, yaxud dramlarını deyil, öz sadə gündəlik həyatını quran həmvətənləri arasında onların ömrünə xas işıq və kölgələri sevinc və kədəri öyrənməlidir".²³

Lakin XV-XVI yüzilliklərdə Osmanlı hakim dairəsinin, yaxud elitanın fars poeziyasına böyük aludəçiliyi, təbii ki, bir sıra tanınmış şairlərin

---

²⁰ Yenə orada, s. 73

²¹ Yenə orada, s. 95

²² Yenə orada, s. 95

²³ Yenə orada, s. 134

Osmanlı elitasının qanun-qaydalarına boyun əyməsi sultan üsul-idarəçiliyinin sərt qanunları kimi qəbul etdiyini söyləmək mümkündür. Onu da göstərmək lazımdır ki, ingilis alimi öz araşdırmasında görkəmli Azərbaycan şairləri Qazi Bürhanəddin, İmadəddin Nəsimi, Məhəmməd Füzuli və başqalarının yaradıcılığı barədə çox dəyərli fikirlər söyləmişdir. Onun bu fikirlərinə tədqiqat işində münasibət bildirmişdir.

Yuxarıda deyilənləri yekunlaşdırıb belə nəticəyə gəlmək olar ki, Osmanlı dövrü müəyyən dövlətçilik siyasəti ilə keçdiyi inkişaf yolunda özünəxas cəhətləri ilə ədəbiyyat-şünasların da diqqətindən kənar qalmamış və bu dövrün tarixdə Osmanlı dövrü kimi səciyyələndirilməsi heç də onun türkçülükdən tamamilə ayrı olduğu anlamına gəlməyə əsas vermir.

Tədqiqat işinin II fəslinin "**Uolter C.Əndrusun Osmanlı lirik poeziyasına dair polemik düşüncələri**" adlı üçüncü yarımfəslində göstərilir ki, şərqşünas alim Uolter C.Əndrus iddiaçıya 19 noyabr 2012-ci il tarixdə göndərdiyi "Osmanlı sevgisi: Hiss və duyğular ekologiyasının nəzəriyyəsinə ön söz" ("Ottoman Love: Preface to a Theory of Emotional Ecology") adlı araşdırmasında ədəbiyyatşünaslıq arealında çox aktual və maraqlı görünən bir məsələyə toxunmuşdur. Əvvəla, ortaya belə bir sual çıxır: Hiss-duyğular "ekologiyası" nə deməkdir? Araşdırıcı özü də bu sualın cavabını belə təxmin edir: "Sosial ekologiya" yaxud "siyasi ekologiya"da olduğu kimi, ekologiya heç də hamımızın düşündüyü kimi bitkilərin, canlı varlıqların bir-birilərinə və ətraf mühitə olan münasibəti kimi başa düşülməməlidir. Sosial elmlər üzrə tədqiqatçı alim Miçel Miklin (Michael Micklin) qeyd edir ki, insanlar həyatda mövcud olan digər canlılardan fərqlidirlər, ona görə ki, onlar ətraf mühiti vicdanla, yaxud başa düşərək tənzim etmək qabiliyyətinə və bacarığına malikdirlər. Beləliklə, hiss və duyğuların "ekologiyası" dedikdə, hər şeydən əvvəl, insanların, xüsusilə yaradıcı insanların öz ətrafında baş verən hadisələrə olan münasibətinin impulsu, yaxud hiss və duyğuların yaratdığı assosiasiya kimi başa düşülməlidir.

Beləliklə, Uolter Əndrusun hiss və duyğuların tərcümanı kimi nəzərdə tutduğu və tədqiq etdiyi "ekologiya", məhz Osmanlı dövrü şeirinin təkamül yoluna həsr olunmuş və bu haqda ayrı-ayrı şeir nümunələri əsasında ictimai vəziyyətlə bağlı "ekologiya" məsələlərinin tədqiq edildiyini aktual bir problem kimi dəyərləndirmək olar.

Ekoloji estetik perspektivlər prizmasından Osmanlı cəmiyyətinin emosional həyatını sərf-nəzər edən Uolter Əndrus geniş və müxtəlif çeşidli mədəni mənbələr əsasında problemin elmi açıqlamasını verməyə çalışmış, fundamental bir prosesin təsvirini yaratmışdır. Belə bir elmi açıqlama

Osmanlı emosional həyatının ümumi formasını və onun əsl məğzini, mənasını açmağa istiqamətləndirilmişdir. Araşdırıcının Osmanlı yaşam tərzinə xas, onun forma və məzmununda sosial həyatda yaratdığı assosiasiyalar haqqında arqumentləri, hər şeydən əvvəl, onun Osmanlı dövrünün ictimai-siyasi həyatına və Osmanlı şairlərinin yaradıcılığına nüfuz edib, qarşısına qoyduğu problemi elmi şəkildə incələməsinin uğurlu alındığını söyləməyə əsas verir. O yazır: “Kultural ssenarilər cəmiyyətin mənə yaradan sistemlərinin (hekayələr, şeirlər, surətlər və sair) məcmusudur və onlar fərdlərə kollektiv həyatda rollarını təlqin edir və öyrədir”.²⁴

Beləliklə, tədqiqatçı Uolter Əndrusun XVI yüzil Osmanlı hakimiyyəti dövründə Osmanlı cəmiyyətinin mənimsədiyi, xüsusilə bu dövr poeziyasında poetik təcəssümünü tapan bəşər oğlunun hiss və duyğularının şeir və digər sənət nümunələrində bədii əksi, hər şeydən öncə, mövzunun aktual və əhəmiyyətli olduğuna əyani sübut kimi diqqəti cəlb edir.

Uolter Əndrusun araşdırmasında Osmanlı dövrü şeirinə xas simvolizmi onun hiss və duyğu ovqatını yaradan məzmunu məsələsinə toxunaraq qeyd olunan simvolizmin Osmanlı sevgi şeirinin fundamental xüsusiyyətinə çevrildiyini gündəmə gətirmişdir. Bu baxımdan araşdırıcının böyük Azərbaycan şairi Məhəmməd Füzulinin şeirinə istinad edərək yazdığı aşağıdakı mükəlliməsi maraqlıdır: “Bu gün Osmanlı şairi kimi türklərin sevdiyi müasir İraqda yaşayan və doğma dili Azərbaycan türkcəsi (İraq, İran və keçmiş Sovet İttifaqının müəyyən hissələrində işlədilən türkcə) olan XVII əsrin şairi Füzulinin aşağıdakı şeirinə diqqət yetirək”.²⁵ Böyük Azərbaycan şairinin türk, fars və ərəb dillərində şeirlər yazdığını göstərən Uolter Əndrus müəllifin şeirlərində Osmanlı imperiyasının və Osmanlı mədəniyyətinin multi-etnik və multi-lingvistik təbiətini, xüsusiyyətlərini özündə təcəssüm etdirdiyini, xüsusilə nəzərə çatdırmışdır.

Uolter Əndrusun böyük rus yazıçısı Lev Tolstoyun “Hərb və sülh” romanına müraciət edərək əsərdə knyaz Andreyin keçirdiyi hissləri Osmanlı aşiqi ilə müqayisə aparıb obrazların təsvirində paralelləri axtarması böyük maraqlıdır.

Tədqiqatçının Tolstoyun əsərindən gətirdiyi aşağıdakı parçaya diqqət yetirək: “Kimsə mənə bu cür sevə biləcəyimi desəydi, heç vaxt inanmazdım” – knyaz Andrey dedi. Bu, əvvəl, hiss etdiklərimdən tamamilə fərqlidir. Bütün dünya indi mənim üçün iki yerə bölünüb: - Bir tərəfdə sevdiyim qız və onunla birlikdə xoşbəxtlik, ümidlər və işiq, digər

---

²⁴ Yenə orada, s. 23

²⁵ Yenə orada, s. 32

tərəfdə isə onun yoxluğu, kədər və qaranlıq...”²⁶

Knyaz Andreyin sevgi ekosistemi ilə uyğun gələn parametrlər heç də Osmanlı aşiqinin keçirdiyi hiss və duyğulardan uzaq deyildir. “Nə sevgi, nə ölüm bu dünyada təzə şey deyildir” - rus şairi Sergey Yeseninın şeirlə ifadə etdiyi sevgi duyğusunda onun bütün dünyada sevginin də, ölümün də başqa-başqa rənglərdə olmadığı fikrini təsdiq edir.

Osmanlıların sevgi ilə bağlı mədəni lüğətinin yaranmasında təbii ki, Osmanlı şairlərinin yaratdığı poetik obrazların mühüm rolu olmuşdur. Əlbəttə, bu kimi istinadlar əsasında Uolter Əndrusun Osmanlı şeirində mücəssəməsini tapan hiss və duyğular haqqında rus ədəbiyyatı ilə paralellər aparması müəyyən əsaslarla diqqəti çəkir.

İndi “avropalaşmaq, yaxud türkləşmək” məşininin daha çox nəzər-diqqəti çəkdiyini söyləyən araşdırıcı yeri gəldikcə fars mədəniyyətində “türkləşmək” ideyasının olduğunu, da söyləyir. “Türkləşməyin”, yaxud “farslaşmağın”, eləcə də “avropalaşmağın” izlərinin çağdaş dünyada görüntüləri haqqında polemik elmi diskussiyasında Uolter Əndrusun belə bir fikri söyləməsi toxunduğu problemə elə bir ciddi yanlışlıq gətirmir: “Fermer sözün həqiqi mənasında heç vaxt qoyuna çevrilmir” (“The farmer never actually becomes a cow”).²⁷

Beləliklə, Osmanlı türk şeirinin sevgi “ekologiyası”nın, eləcə də, bu şeirin keçdiyi tarixi mərhələlərinin təhlil və araşdırma mövzusunə çevrilməsi təsadüfi deyildir. Bu, hər şeydən əvvəl, dünya tarixində, habelə dünya ədəbiyyatı tarixində möhtəşəmliyi və güc-qüdrəti ilə çox məşhur olan Osmanlı türk səltənəti tarixinin və onun zəngin poetik irsinin ürəkləri fəth etdiyi bir zamanın araşdırıcılar tərəfindən daha diqqətlə öyrənilməsinə zəmin yarada bilər.

Dissertasiya işinin III fəslı **“Osmanlı sultan şairlərinin əsərlərinin ingilis dilinə tərcüməsi və tədqiqi”** adlanır. Elmi tədqiqatın **“Osmanlı saray şeirinin ingilis dilinə tərcüməsi və onun səciyyəvi elementləri”** adlı birinci bölməsində qeyd olunur ki, Osmanlı dövrü şeiri haqqında söhbət düşəndə istər-istəməz bu dövrün sultan şairləri və onların şeirlərinin ingilis dilinə tərcüməsi və bu haqda ingilis və ingilisdilli oxucuların hansı bilgilərlə məlumatlandığını müəyyənləşdirmək üçün çoxsaylı mənbə və məxəzlərə müraciət etmək, axtarışlar aparmaq ehtiyacı yaranır.

E.C.V.Gibbin araşdırmasının “Lirik şairlər. Mövləvilər. Romantiklər” adlı IX fəslində Osmanlı dövrü poeziyasının I mərhələsinə daxil edilən

²⁶ Yenə orada, s. 28

²⁷ Yenə orada, s. 14

şairlərin yaradıcılığına dair tənqidi qeyd və təhlilləri empirik xarakter daşsa da, ingilisdilli oxucular, xüsusilə Şərq ədəbiyyatı mütəxəssisləri üçün Qərb prizmasından Şərq ədəbiyyatına alim mövqeyinin yeni faktik materialı kimi aktual və əhəmiyyətlidir. 1300-1450-ci illər arasında Qərbi Türkiyə şairlərinin yaradıcılığının, xüsusilə bu dövr poeziyasının ilk yaradıcılarının siyahısının tam şəkildə müəyyənəndirilməməsi, təbii ki, E.C.V.Gibbin araşdırdığı problemin də əhatəli olmadığı fikrini ortaya çıxarda bilər. Təzkiyəçilərin, yaxud bioqrafların əlyazmalarına istinad edən araşdırıcı həmin dövr sənətkarlarından Şeyx Mahmud, Kemali Halveti, Kemali Umumi, Ezheri, Haki və Atai kimi şairlərin yaradıcılığı haqqında müəyyən elmi bilgi və şərhləri, eləcə də, onların yaradıcılığında seçmə nümunələrin ingilis dilinə tərcüməsini təqdim etmişdir.

Adını yuxarıda qeyd etdiyimiz 5 şairin yaradıcılığına xas müəyyən elementlərin və mövzu atributlarının xülasəsini təqdim edən araşdırıcının, əsasən, Osmanlı dövrü poeziyası üçün səciyyəvi cəhətləri önə çəkməsi, diqqəti xüsusilə cəlb edir.

Onu da qeyd etmək ki, Osmanlı sultanları içərisində şeirləri ilə məşhur olanlar da vardır. Elyas Gibb bu haqda qeyd edərkən yazırdı: “Sultan Muraddan sonra Osmanlı taxt-tacına sahib olan 28 sultandan səkkizi şeir yazmışdır. Bu şeirlərin bir qismi isə bizim əlimizin altındadır”.²⁹

Lakin II Sultan Muraddan əvvəl və sonra hakimiyyətə gələn padşahların böyük əksəriyyətinin (təxminən 35-nin –A.B.) şair kimi tanındığını əlavə etmək istərdik. Doğrudur, bu sultan şairlərinin hamısının şeirləri ingilis dilinə tərcümə edilməyə də, hazırda internet saytlarında və bir sıra ingilis-amerikan nəşrlərində onların şeirlərinin ingilis dilinə tərcüməsi Osmanlı dövrü poeziyası barədə müəyyən təsəvvür yaradır.

Dissertasiyanın III fəslinin 2-ci bölümünə **"Osmanlı sultan şairlərinin ingilisdilli şərqşünaslıqda tədqiqi"** adı verilmişdir. Burada bir sıra ingilis şərqşünaslarının Osmanlı sultan şairlərinin yaradıcılığı barədə tədqiqlərinin şərhli əsas yer alır.

Osmanlı poeziyasının keçdiyi inkişaf yolunda dövrləşdirmə üzrə tədqiqat apararı Elyas Gibb bu baxımdan öz alim mövqeyini daha qabarıq şəkildə açıqlamağa səy göstərmişdir.

Elyas Gibb Osmanlı türk poeziyasında bərqərar olmuş fars şeiri formalarının bu poeziyanın inkişafında nə qədər mühüm rol oynadığını göstərməklə yanaşı, türk poeziyasında XVII yüzilin axırlarında yazıb yaradarı Sabitin xidmətlərini ön plana çəkərək onun yenilikçi ruhu

---

²⁹ Gibb E.J.W. A History of Ottoman Poetry. Vol.I, London: 1958, p.417

haqqında yazırdı: "... şair Sabit XVII yüzilin sonlarında farsçılığın üstünlük axınının qarşısını almaq üçün müəyyənləşdirdiyi ilk cəhdini göstərmiş və türk şeirini türk zəkasının daha doğru tərcümanına çevirmişdir".³⁰

Zaman-zaman Yunus Əmrə, Süleyman Çələbi, Baqi, Şeyx Qalib kimi görkəmli Osmanlı şairləri insan düşüncəsində şairə, şeirə olan məhəbbətin nə olduğunu göstərmişlər.

Rafaela Luis "Osmanlı Türkiyəsində gündəlik həyat" ("Everyday life in Ottoman Turkey") adlı kitabında Osmanlıların tarixi, mədəniyyəti, dini dünyagörüşü və məişət məsələlərinə toxunmuş, özünəməxsus bir təhkiyə və üslubda bir çox problemlər haqqında fikir aydınlığı yaratmağa səy göstərmişdir. Kitabın "Osmanlı Türkiyəsi, onun tarixi və xalqları" adlı I fəslində oxuyuruq: "türk" və "osmanlılar" sözlərinin mənasını aydınlaşdırmağa ehtiyac vardır. Bu kitabda "türk" sözü Qərbdə İstanbul və ölkənin digər hissələri arasında qəbul edildiyi şəkildə işlədilir, lakin Türkiyə imperiyadan (Osmanlı imperiyasından – A.B.) bir növ seçilir. Coğrafi bütövlüyün reallığına baxmayaraq, Osmanlı imperiyasının coğrafi xəritəsində Türkiyə adı öz təcəssümünü tapmamışdır.³¹

Rafaela Luis elmi ümumiləşdirmələrlə bu fikrin inandırıcı olduğunu sübuta yetirmək istəsə də, Osmanlı dövründə iki ayrı dilin mövcudluğunu söyləmək oxucunu razı salmır. Osmanlıların – var-dövlət sahiblərinin və tanınmış adamların, sadə zəhmətkeş insanlara, əkinçilərə "türk" deyə müraciəti, osmanlıların ikinci bir millətə mənsubluğunun təsdiqi isə ən böyük yanlışlıq olardı. Eləcə də, Rafaela Luisin, hətta "sultan" sözünün belə Qərbdən gəldiyini söyləməsi ilə heç cür razılaşmaq mümkün deyil. Onu da qeyd ədək ki, müqəddəs "Quran"da "sultan" (ərəbcə İslam dövlətlərində hökmdar titulu mənasını verir – A.B.) sözü hakimiyyəti izah edir. Sonralar bu termin dini hakimiyyətdən fərqli olaraq dünyəvi hakimiyyətin izahı üçün istifadə olunmuşdur. Lakin ilk dəfə "sultan" sözünü II əsrin ilk illərində Qəznəvi hökmdarı Mahmud İbn-il Əmr Səbuktəkinin istifadə etdiyi göstərilir. Ümumiyyətlə isə, İslam hökmdarları tərəfindən istifadə edilən bu sözün "güc", "nüfuz", "idarəçi" kimi mənə açımı da vardır.

Rafaela Luisin Türkiyənin keçmiş mədəniyyətinə, adət-ənənələrinə ehtiram və sevgi ilə yazdığı "Osmanlı Türkiyəsində gündəlik həyat" adlı

---

³⁰ Gibb E.J.W. A History of Ottoman Poetry. Vol. I, London: 1958, p.130

³¹ Льюис Рафаэла. Османская Турция. Быт, религия, культура. Москва: ентрполиграф, 2004, с.21

kitabında birbaşa Osmanlı dövrü şeiri haqqında açıqlamalar verilməsə də, millətin Osmanlı türkü olduğu haqqında söyləmələri diqqəti çəkir. Həmin əsərin “Əyalətlər” adlı 9-cu fəslində oxuyuruq: “Bir sıra xristian ölkələrində, xüsusilə Balkanlarda, yaxud Şərqi Avropada, türkün gəlişi əhalinin həyat səviyyəsinin yaxşılaşması demək idi, ələlxüsus ticarət yollarının inkişafı demək idi, ona görə ki, onlar quru və axar çaylarda düz imperiyanın paytaxtı İstanbula qədər yol açmışdı. Bundan savayı, çoxsaylı feodalların hakimiyyəti ləğv edilmişdi, onlara məxsus torpaqlar kənd əhalisi arasında bölüşdürülmüşdü. Bu isə, hər şeydən əvvəl, yerli camaatın dinclik şəraitində yaşamaq istəyinə xidmətdən irəli gəlirdi. Beləliklə, bir çox xristian regionlarında güzəranın yaxşılaşmasında osmanlıların təsirinin nə dərəcədə güclü olduğunu qeyd edən Rafaela Luis Osmanlı hakimiyyətinə öz rəğbətini ifadə etməyə çalışmışdır.

Osmanlı padşahları böyük elm, din, mədəniyyət və sənət adamlarını toplayaraq mədəniyyətin və ayrı-ayrı elm sahələrinin inkişafına yönələn işlər görmüşlər. Fateh dövründə İstanbul dünyanın ən yüksək mədəniyyət mərkəzinə çevrilmişdir.

İngilis orientalisti Stənli Leyn – Pulun (Stanley Lane-Poole (1854-1931) Səlcuqlar vasitəsi ilə farslardan “alınmış” Osmanlı ədəbiyyatının elə fars mədəniyyəti kimi oxşar olduğunu söyləməsi³² bütövlükdə şəkildə tarixi həqiqətlərə uyğun gəlmir. Doğrudur, Osmanlı dövrü şeirinin araşdırılması müəyyən əhval-ruhiyyə, eləcə də, eyni şeir strukturu iki xalqın – fars və türk xalqlarının ədəbiyyatında oxşarlığın olmadığını təkzib etmir. Tədqiqatçı Stənli Leyn Pul özü də 34 Osmanlı sultanından 21-nin şeir yazdığını və onların ədəbi irsinə istinad edərək öz xalqının dilinə və poeziyasına böyük hörmətlə yanaşdığını söyləməyə əsas verir.

Sultan Süleyman Qanuni də alimlərə xüsusi hörmətlə yanaşmış, onların hər birinə ayrıca diqqət göstərmişdir. O, alimlər üçün mədrəsələr, övlialar üçün isə təkkələr tikdirmişdir. İstanbulda öz məscidi ətrafında tikdirdiyi Sahn-ı Süleymaniyyə adlı mədrəsənin tibb və riyaziyyat fakültələri dünyanın ən böyük elm mərkəzlərindən biri olmuşdur. Onun hakimiyyəti dövründə mədəniyyət və sənət uca zirvələrə çatmışdır. Elm, mədəniyyət və sənət müəssisələrində Qanununin himayəsində böyük şəxsiyyətlər yetişmiş və onların hər biri Osmanlı dövlətinə dəyərli töhfələr vermişdir. Sultan II Muradla təməli qoyulub genişlənən elm və mədəniyyət münasibətləri, ondan sonrakı padşahlar tərəfindən də açıq şəkildə yüksəldilmişdir. Fatehlə

---

³² Stanley Lane-Poole. Assisted by E.J.W.Gibb and Arthur Gilman. The Story of Turkey. New York G.P.Putnam's Sons. London: T.Fosher Unwin, 1893, p.302

başlayan "divan" yaradılması II Bəyazid, I Səlim və Qanuni ilə inkişaf etdirilmişdir. Şair kimi Fateh "Avni", Bəyazid "Ədliyyə", Səlim "Səlimi" və Qanuni "Mühəbbi" təxəllüsləri ilə tanınmışlar. Sultanların yanında Osmanlı dövlət adamlarından Mahmud Paşa, Karamani Məmməd Paşa, Fenarizadə Əhməd, Çandırılızadə İbrahim, Veliyüddinoğlu Əhməd, Sinan və Cezeri Qasım Paşalar kimi dəyərli alim və vəzirlər həm Osmanlı dövlətində həm də xarici ölkələrdən gəlmiş ayrı-ayrı elm və sənət adamlarını himayə etmişlər. Bu vəziyyət Osmanlıda elmin inkişafı və elm adamlarının yetişməsində əsas amillərdən biri olmuşdur.

Beləliklə, Osmanlı dövrü şeirinin inkişaf mərhələlərində elə Osmanlı dövlətinin tarixi qədər böyük bir mərhələni təşkil edən türk ədəbiyyatının və poeziyasının mühüm tərkib hissəsi kimi dəyərləndirilə bilən sultan şairlərin söz mülkü indi də ideya-estetik dəyərini qoruyub saxlamış, tarixin ədəbiyyata, ədəbiyyatın tarixə döndüyü poetik irsin yaradıcısı olmuşdur.

Beləliklə, qədim türk dövlətinin ayrı-ayrı dönəmlərində, xüsusilə Osmanlı imperiyası dövründə türk adının bu qədər "alçaldılması", əslində türkün özünə olan biganəliyi, yaxud özünü heçə endirməyə atdığı ən qəddar və yanlış siyasəti olmuşdur. Qərb dünyası isə Osmanlı deyəndə onun, yalnız türk olduğunu söyləməyə çəkinməmiş, türkün tarixində sadəcə olaraq Osmanlı adının ona verilən ikinci adı olduğunu dərk etmiş və bu deyimə sadələşmə ilə nəzər yetirmişdir.

Dissertasiya işinin "**Nəticə**" hissəsində tədqiqat zamanı əldə edilmiş elmi-nəzəri qənaətlər ümumiləşdirilmişdir: İngilis renessansı dövründə yazılan, səhnələşdirilən 600 pyesin 55-i Osmanlı sultanlarına həsr edilmişdir. Lakin, ingilis dramaturqlarının qələmə aldığı pyeslərin əksəriyyətində Osmanlı sultanları Qərbi Avropanın fəthində qaniçən və müstəbid obrazların təmsilçiləri kimi təqdim edilmişdir.

Qərbi Avropa, o cümlədən ingilis şərqşünaslarının Osmanlı türk şairləri haqqında araşdırmalarını daha çox təzkirələrdəki məlumatların bir növ təkrar edilməsi kimi qəbul etmək düzgün olmazdı. Dünya tarixində təxminən 700 illik tarixi, mədəniyyəti və ədəbiyyatı ilə məşhur olan Osmanlı mədəniyyəti və ədəbiyyatı ingilis şərqşünaslığının ciddi tədqiqat obyektinə kimi diqqəti çəkir. Hazırda ingilis şərqşünaslığında ciddi elmi araşdırmaların aparılmadığı fikri əsassız görünür. Şərqşünas Uolter C.Əndrüsün elmi xidmətlərinə görə 2008-ci ildə Türkiyə Respublikasının prezidenti Abdulla Gülün sərəncamı ilə Ləyaqət nişanına layiq görülməsi isə söylənilənlərə əyani sübut ola bilər.

Osmanlı dövrü sultan şairlərinin farsca yazdığı qəzəllərinin ingilis dilinə tərcümələri türk mədəniyyətində şeirin ədəbiyyatda mühüm yer

tutduğuna dəlalət edir. Osmanlı sultanlarının 70-80 faizinin şair olduğunu müəyyənləşdirərək türk xalqının bütövlükdə şair xalq olduğunu söyləyən ingilis şərqsünaslığının ideya-estetik prinsipi Osmanlı şeirinin və onun müəlliflərinin keçdiyi inkişaf yolunu müəyyənləşdirmək üçün yeni imkanlar açdığını söyləməyə imkan yaradır.

Osmanlı dövrü şeirinin ingilis şərqsünaslığında araşdırılması belə bir mühakiməni söyləməyə imkan verir: ingilis dramaturgiyasının, eləcə də şeirinin Osmanlı dilinə tərcüməsi iki ədəbiyyat arasında ədəbi əlaqələrin yaranmasında mühüm rol oynamışdır. Xüsusilə görkəmli ingilis dramaturqu Vilyam Şekspirin dram, şeir və poemalarının Osmanlıcaya tərcümələri Osmanlı şeirinə müəyyən təsirini göstərmişdir. Sonet janrının Osmanlı şeirinə vəsiqə alması da bunun aydın təzahürüdür.

Osmanlı dövrü şeirinin araşdırılmasında misilsiz xidmətləri olan E.C.V.Gibb, E.Braun, Uolter C.Əndrüs və başqalarının həmin poeziyaya dair elmi təhlil və şərhləri indiki dövrdə milli-mədəni intibahın ümumbəşəri proseslərin mühüm tərkib hissəsi kimi dəyərləndirilməsində müstəsna əhəmiyyəti ilə izah oluna bilər.

Dissertasiya işinin əsas məzmunu və müddəaları isə aşağıdakı tezis və məqalələrdə öz əksini tapmışdır.

1. Türk ve İngiliz Ninnilerinde Çocuk Dünyasının Tasviri // Qafqaz Universiteti, Türk Xalqları Ədəbiyyatı Beynəlxalq Uşaq Ədəbiyyatı Kongresi, Materiallar, Bakı: Azərbaycan, 13-15 Noyabr, 2008, s. 797-800
2. Elias John Wilkinson Gibb'in Hayatı ve Yaratıcılığının Bazı Yönleri // Azərbaycan Respublikası Təhsil Nazirliyi Azərbaycan Dillər Universiteti, Elmi Xəbərlər, Bakı: Azərbaycan, 2009, No 1, s. 281-285.
3. "Gibb ve Avrupalı Oryantalistler'in Mevlanaya Bakışı // Bakı Dövlət Universiteti, Dil və ədəbiyyat, Bakı: Azərbaycan, 2009, No 1(67), s. 271-274.
4. Мысли шотландского ученого Элиаса Гибба о «тюркской сущности» Османской поэзии / Перспективы науки. Science Prospects, Тамбов, 2012, No7(34), с. 57-59.
5. İngiliz Oryantalistlərinin Bakışıyla Fuzûlî // Bakı Dövlət Universiteti, Dil və ədəbiyyat, Bakı: Azərbaycan, 2009, No 3(69), s. 103-105.
6. Gibb'in Eserlərində Kadın Şairlər // Azərbaycan Respublikası Təhsil Nazirliyi Bakı Slavyan Universiteti, Humanitar Elmlərin Öyrənilməsinin Aktual Problemləri. Bakı: Azərbaycan, 2009, No 4, s.134-138.

7. Gibb'e Göre Kadı Burhaneddin // Qafqaz Universiteti, Doktorantların və Gənc tədqiqatçıların XV Respublika Elmi Konfransı. Bakı: Azərbaycan, 06-07 may, 2010, s. 268-269.
8. İngilis şərqşünaslığında təsəvvüf məntiqi // Azərbaycan Respublikası Təhsil Nazirliyi Azərbaycan Dillər Universiteti, Doktorantların və Gənc tədqiqatçıların XIV Respublika Elmi Konfransı. Bakı: Azərbaycan, 4-5 dekabr, 2010, s. 195-196.
9. The role of The British Orientalist in the Study of Islamic Cultural World // Поиск Серия гуманитарных наук. Научный журнал Министерства образования и науки, Казахстан, №: 4/2011, с. 218-220.
10. İngilis İntibah dövrü ədəbiyyatında türk mövzusu // Azərbaycan Respublikası Təhsil Nazirliyi Bakı Slavyan Universiteti, Humanitar Elmlərin Öyrənilməsinin Aktual Problemləri. Bakı: Azərbaycan, 2012, № 1, s. 84.
11. Ottoman Poetry and British Criticism // Qafqaz Universiteti, Gənc Tədqiqatçıların II Beynəlxalq Elmi Konfransı. Tezislər, Bakı: Azərbaycan, 27 aprel 2012, s. 131-132.
12. Uolter C.Əndrüsün Osmanlı poeziyasına dair araşdırmasında hiss və duyğular ekologiyası nəzəriyyəsi // Qafqaz Universiteti, Gənc Tədqiqatçıların I Beynəlxalq Elmi Konfransı. Tezislər, Bakı: Azərbaycan, 26-27 aprel 2013, s. 526.
13. Творчество поэтов - султанов в английском востоковедении // Ученые записки Таврического национального университета имени В. И. Вернадского Серия «Филология. Социальные коммуникации». Том 26 (65). №1, ч. 1. 2013 г. с. 400-404.
14. Vilyam Şekspirin Osmanlı dünyasına baxışı // Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyası akad. Z.M. Bünyadov adına Şərqşünaslıq İnstitutunun "Elmi Araşdırmalar"ı (elmi- nəzəri məqalələr toplusu) (IX buraxılış), Bakı-2012 səh.134-137.
15. Elyas Con Vilkinson Gibb və onun Osmanlı dövr şeirinin dövrləşdirmə təsnifatına dair/Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyası akad. Z.M. Bünyadov adına Şərqşünaslıq İnstitutu Azərbaycan Şərqşünaslıq Elminin İnkişaf Yolları Akademik Vasim Məmmədliyəvin anadan olmasının 70 illiyinə həsr olunmuş Beynəlxalq Elmi Konfransın Materialları 27-28 iyun 2013, s. 235-237.

ОСМАНСКАЯ ТУРЕЦКАЯ ПОЭЗИЯ В АНГЛИЙСКОМ ВОСТОКОВЕДЕНИИ

Р Е З Ю М Е

Настоящая диссертация посвящена исследованию проблемы осmano-турецкой поэзии в английском востоковедении. Работа состоит из введения, трёх глав, заключения и списка использованной литературы.

Во введении диссертации обосновывается актуальность темы диссертации, определяются цель и задачи, обозначаются научная новизна, теоретико - методологические основы, теоретическая и практическая значимость, также представляется информация об апробации и структуре исследовательской работы.

Основной целью исследования является не только концентрация внимания на переводе и исследовательской разработке осmano-турецкой поэзии в английском востоковедении, но также и выявление основных критериев интереса к осmano-турецкой тематике на основе английской критики и драматургии периода английского Ренессанса.

Первая глава - "Турецкая тематика в английской Ренессанской литературе" посвящена анализу различных работ по указанной тематике. В этой главе раскрываются вопросы создания османских образов в английской драматургии, также выявляются основные моменты и значимая роль Вильяма Шекспира в создании реалистического художественного мира в его знаменитых трагедиях.

Вторая глава исследовательской работы "Переоценивание Османской поэзии в английском востоковедении" посвящена подробному анализу исследований и переводов Еяса Джона Виткинсона Гибба и Уольтера Дж. Эндрюса.

Третья глава - "Переводы на английский язык Османских султанов-поэтов и их исследование" рассматривает основные факторы и специфические элементы переводов поэтических притч осmano-турецких султанов- поэтов на английский язык.

В заключении обобщаются результаты научного исследования. Материалы исследования отражены в списке использованной литературы.

OTTOMAN TURKISH POETRY IN ENGLISH ORIENTALISM

S U M M A R Y

The dissertation is devoted to the investigation of Ottoman-Turkish poetry in English Orientalism. The work consists of introduction, three chapters, conclusion and bibliography.

The introduction is focused on topicality of the dissertation theme, definition of the aims and objectives. It marks scientific novelty, theoretical and methodological importance, approbation and structure of the research work.

The research is not limited to the concentration on the translation and investigation of Ottoman-Turkish poetry in English Orientalism. It also tries to reveal the major criteria of interest in Ottoman-Turkish themes on the material of English criticism and drama in the period of English Renaissance.

The first chapter “Turkish topic in English Renaissance literature” is devoted to different works with Turkish elements. This chapter studies diverse descriptions of Ottoman images in English drama and the role of William Shakespeare in the creation of realistic fictional world in his famous tragedies.

The second chapter “Reassessment of Ottoman Poetry in English Orientalism” offers a detailed analysis of investigations and translations of E.J.W Gibbs and W.J.Andrews.

The third chapter “The English Translations of Ottoman Sultan-poets’ Works and Their Investigations” studies the main factors and specific elements of the translation of poetical parables written by Ottoman-Turkish sultan-poets.

The conclusion summarizes the results of the investigation. The list of the sources used in the research is given in the Bibliography.

**НАЦИОНАЛЬНАЯ АКАДЕМИЯ НАУК АЗЕРБАЙДЖАНА
ИНСТИТУТ ВОСТОКОВЕДЕНИЯ им. акад. З.М.БУНИЯТОВА**

На правах рукописи

АЛИ ГАСАН оглы БЕРЕКЕТ

**ОСМАНСКАЯ ТУРЕЦКАЯ ПОЭЗИЯ В АНГЛИЙСКОМ
ВОСТОКОВЕДЕНИИ**

5717.01 - Литература тюркских народов

5718.01 - Мировая литература (Английская литература)

А В Т О Р Е Ф Е Р А Т

диссертации на соискание ученой
степени доктора философии по филологии

БАКУ-2014